

НАГОЛОШУВАННЯ СЛІВ ЯК ВИЯВ КУЛЬТУРИ УСНОГО МОВЛЕННЯ

Українська мова є невід'ємною частиною нашої історії та культури і гідно представляє весь український народ у світі. Її роль у згуртуванні нації важко переоцінити, адже вона є засобом національного єднання та самоідентифікації, тому її збереження та розвиток є одним із пріоритетних завдань українського суспільства. На сьогодні українська мова функціонує у всіх сферах суспільного життя: у державних установах, освіті, культурі, науці, засобах масової інформації та повсякденному спілкуванні. Це сприяє зміцненню держави, єдності нації та формуванню патріотичних цінностей серед громадян. Особлива увага має приділятися молодому поколінню, яке є майбутнім нації, тому в житті країни повинні бути створені всі умови для збереження та розвитку української мови.

Питання мовної культури бути предметом досліджень мовознавців, які розглядали мову як систему (В. Виноградов, І. Огієнко, О. Потебня), а також у практичному аспекті, тобто культуру мовлення фахівців різного профілю, державних службовців (Н. Бабич, М. Мельник, І. Плотницька, Т. Русак та інші). Її унікальні особливості проаналізовано в працях багатьох науковців різних років (Л. Булаховського, М. Жовтобрюха, А. Кримського, О. Потебні. Є. Тимченка, Ю. Шевельова). Зокрема, у [3, с. 27-29] розглянуто збережені у словнику та граматиці формальні ознаки внутрішнього розвитку українських мовних явищ, успадкованих від праслов'янського стану і розвинутих спільно з предками тих або інших слов'янських народів. Серед них – 40 особливих рис звукового складу української мови [3, с. 27-29]; 34 риси української мови (понад 40 відсотків) виявилися

унікальними, без аналогів у мовах інших слов'ян [3, с. 23]. У роботі К. Бондарчук проаналізовано фактичний стан володіння українською мовою на прикладі підсумків ЗНО [1]. Оцінку змін в Українському правописі 2019 р. здійснено у праці К. Бондарчук та О. Чумаченко [2]. І. Фаріон відстоювала існування в українській мові оригінальних рис, характерних до 30-х років XX століття [5]. Але бракує правил, які регулюють особливості наголошування слів, що актуалізує пропонуване дослідження.

Мета нашої роботи – дослідити рівень культури усної комунікації, виявити особливості орфоепічних та акцентуаційних норм, які визначають своєрідність української мови. Реалізація поставленої мети передбачає вирішення таких завдань: проаналізувати помилки в усному мовленні, сформулювати авторські пропозиції щодо особливостей наголошування слів.

В Україні в результаті білінгвізму часто порушуються літературні мовні норми, тому аналіз помилок сприятиме їх усвідомленню мовцями, розумінню необхідності оволодіння нормами сучасної української мови. Найбільш поширені порушення літературних норм в усному мовленні виявлені на різних мовних рівнях. Визначальними помилками, які характеризують усну комунікацію, є лексичні, орфоепічні та акцентуаційні норми. Зокрема, серед лексичних помилок найбільш поширеними є тавтологія (*керівники покращують керівництво*), русизми (*даний* момент замість *цей*; *виключення* замість *винятки*), слова-паразити (*та?* у значенні *так?*) тощо, орфоепічні помилки пов'язані з порушенням норм вимови, а саме: *проблєма* замість *проблема*; *срок*, *вимова ж* замість *дж* (*хожу, нагорожений*) та інші; акцентуаційні помилки (неправильне наголошування слів): *вїпадок* замість *випадóк*, кілька років *тóму* замість *тому́*, *фа́хова* людина замість *фаховá*.

Українській мові, як і деяким іншим слов'янським мовам, властивий вільний (нефіксований) наголос. Так, в

українському слові *ба́тько* наголос на першому складі, у слові *весéлий* – на другому, у слові *виробни́к* – на третьому. Вільний наголос виконує смислорозрізнявальну (*му́ка* – *мука́*, *за́мок* – *замо́к*) і форморозрізнявальну (*ві́кна* – *вікна́*, *вихо́дити* – *віходи́ти*) функції. В українській мові наголос рухомий (*учи́тель* – *учите́лі*). Деякі слова можуть мати два наголоси – головний і побічний.

Хоча в українській мові наголос вільний, але, за нашими спостереженнями, можна сформулювати деякі особливості наголошування слів.

1. Іменники чоловічого роду:

а) наголошений *перший склад*, якщо іменник складається з кореня і префікса (іменники називають дію або її результат): *ви́кид*, *ви́ріб*, *ви́нахид*, *ви́дголос*, *ви́дклик*, *ви́дхил*, *до́кір*, *до́пит*, *до́говір*, *о́бмін*, *за́пит*, *ро́зголос*, *ро́зріз*, *при́ріст*, *про́діл*, *про́різ*;

б) наголошений *другий склад* у вищеназваних іменниках із префіксом **пере-**: *пере́біг*, *пере́дзвін*, *пере́вертень*, *пере́лік*, *пере́пис*, *пере́тин*, *пере́хід* (але *перехі́д*, *перела́з* – на позначення місця);

в) наголошений *перший склад* (у складі іменника **префікс**, **корінь**, **суфікс -ок**): *ви́падок*, *ви́сновок*, *за́виток*, *за́гризов*, *на́длишок*, *пи́дліток*, *про́шарок*;

г) наголошений *корінь слова* (у складі іменника **префікс**, **корінь**, **суфікс -ник**): *дові́дник*, *запові́дник*, *обмі́нник*, *пере́візник*, *пока́зник*, *пора́дник*, *пору́шник*, *прибі́чник*, *посі́бник*, *розві́дник*, *сумі́сник*;

д) наголошений *суфікс у словах*, що складаються з *кореня* та *суфікса -ник*: *барвни́к*, *дві́рни́к*, *лісни́к*, *правни́к*, *словни́к*, *ці́нни́к*.

2. Іменники жіночого роду:

а) наголошений *другий склад* (безсуфіксні слова): *ви́мога*, *вимóва*, *відзна́ка*, *відра́за*, *заба́ва*, *загра́ва*, *озна́ка*, *наго́да*, *посу́ха*, *поло́ва*, *поту́га*;

б) наголошений *перший склад* (іменники, утворені від основи дієслова за допомогою *префікса* та *суфікса -к(а)*: *за́бавка, за́гадка (і зага́дка), здо́гадка, за́кладка, за́рубка, за́купка, на́чинка, ро́звідка, ро́зпірка, ро́ззначка, по́кришка, прі́сипка*;

в) наголошений *суфікс -ин(а)*: *Букові́на, дані́на, городі́на, площі́на, соломі́на*; але *Жито́мищина, Кі́ївщина, Ві́нниччина, Су́мщина, Черні́гівщина* (наголос відповідно до назв міст, від яких утворено похідні географічні назви).

3. Наголошений *суфікс -анн-* у іменниках, утворених від дієслів з наголосом на *-а-*: *в'язáння, дізнáння, малювáння, читáння, навчáння, скликáння* (від *склика́ти* – недоконаний вид), але *склі́кання* (від *склі́кати* — доконаний вид).

4. Наголошений *останній склад* (закінчення *-ий*) у прикметниках, утворених від односкладних іменників: *больо́вий, борщові́й, валові́й, грошові́й, гуртові́й, дощові́й, кормові́й, маршові́й, речові́й, садові́й, судові́й, сольові́й*.

5. У дієприкметниках завжди наголошений *корінь*: *ва́рений* (але прикметник *варе́ний*), *заробле́ний*, *мо́щений*, *напи́саний*, *пе́чений* (але прикметник *пече́ний*).

6. Наголос у складних словах на *сполучному звуку*: *верті́хвістка, Водо́хреще, водно́час, голі́руч, гурто́житок, дурі́світ, живо́пис, зірві́голова, коно́в'язь, руко́пис, Тягні́рядно, чорно́зем, чорно́слив*; але *водопа́д, газопрові́д, парово́з, паропла́в, конокра́д* (друга частина дієслівного походження).

7. У займенниках та прислівниках, утворених за допомогою частки *аби-*, наголос на *другому складі*: *абі́де, абі́коли, абі́кому, абі́що, абі́чий, абі́як*.

8. В *особових займенниках* у формі родового відмінка, а також *вказівних займенниках* *цей, той* та

питальних/ відносних *хто, що* (родовий, давальний, місцевий відмінки) наголос ставимо:

а) на *другому складі*, якщо займенник вжито без прийменника: *запросили мене́, зустріли тебе́, цього́ року, того́ дня, надіслано цьому́ учневі, кілька років тому́, навчати когось, адресувати кому́;*

б) за наявності прийменника перед такими займенниками наголошуємо *перший склад*: *у мене́ зустріч, у тебе́ заняття, у тому́ році, у цьому́ варіанті, у чому́ суть, на тому́ березі.*

9. Подвійний наголос: *алфа́віт і алфаві́т; апо́строф і апостро́ф; ба́жаний і бажаний́; ко́ледж і коледж́; ма́буть і мабу́ть; на́двоє і надво́є; на́клад і наклад́; по́милка і помил́ка.*

Отже, в основі духовного єднання людей у національну спільноту лежала й тепер лежить насамперед мова. Вона не тільки найпотужніший засіб спілкування, знаряддя думки, а й дух народу, його історія, умова існування його самого. Українська мова перебуває у стані змін, але залишається незмінною низка рис, які визначають її своєрідність та унікальність. Виявлено найбільш поширені помилки, що характеризують рівень володіння культурою усного мовлення, зокрема наявність неправильного вживання слів через незнання їх лексичного значення, русизми, що є наслідком двомовності в Україні, порушення норм щодо вимови та наголошування слів. Розкрито суть поняття вільний та рухомий наголос, його смислорозрізнявальну і форморозрізнявальну функції, а також запропоновано авторську класифікацію деяких особливостей наголошування слів залежно від належності до частин мови, їх будови та лексичного значення. Своєрідні особливості української мови можуть стати предметом подальших наукових досліджень.

Джерела та література

1. Бондарчук К.С. ЗНО як форма моніторингу компетентностей з української мови та літератури. Українська мова і література в школі: Національна академія педагогічних наук. Київ, 2017. №6. С. 44-48.
2. Бондарчук К. С., Чумаченко О. А. Позитивні та хибні зміни в Українському правописі 2019 року. Вісник Університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Філологічні науки». 2022. № 2 (24). С. 153-164.
3. Тищенко К. М. Всеслов'янськість мови українців. Український тиждень. № 39 (256). 2012. С. 22-62.
4. Новий український правопис. Київ: Центр навчальної літератури, 2019. 284 с.
5. Фаріон І. Д. Мовна норма: знищення, пошук, віднова. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2009. 328 с.

Kateryna Bondarchuk

WORD STRESS AS A MANIFESTATION OF ORAL SPEECH CULTURE

The proposed study reveals the role of the Ukrainian language in uniting the nation and in its self-identification. The place of the state language in all spheres of public life is determined, which contributes to the strengthening of the state. The level of mastery of the basic literary language norms, which are indicative in the culture of oral speech, is revealed. The essence of the concept of free and mobile stress, its meaning-discriminating and form-discriminating functions are revealed, and also proposed the author's classification of some features of word stress depending on their belonging to parts of speech, their structure and lexical meaning. In particular, the basic rules for stressing words for masculine nouns that name an action or its result and consist of a root and a prefix; a prefix, a root and various suffixes. The features of stressing feminine nouns, participles, adjectives formed from monosyllabic nouns, etc. are also determined.